

Inspirationsmateriale

44865: Børn og seksualitet

Udviklet af:

Marianne Træbing Secher VIA
VIA University College, Århus
Videreuddannelse og Kompetenceudvikling,
Email: msec@via.dk, Tlf. 87550156

2014

Uddannelsens sammenhæng til jobområde (FKB)

Moder-FKB:

2629 Pædagogisk arbejde med børn og unge

Endvidere tilknyttet følgende af EPOS FKB'ere:

2629 Pædagogisk arbejde med børn og unge

2726 Arbejde på klubområdet og i kulturhuse

Arbejdsfunktioner

Den primære målgruppe for uddannelsen er pædagogmedhjælpere, dagplejere, PGU, PAU, familieplejere, praktiske medhjælpere og klubmedarbejdere, der arbejder med børn og unge i dagtilbud, og har behov for at kunne arbejde pædagogisk i forhold til børns seksualitet.

Alle målgrupper vil naturligt have indflydelse på barnets hverdagsliv. Arbejdsopgaverne kan være forskellige afhængig af øvrigt personale med fx en pædagoguddannelse. Det kan være i forhold til det ansvarshavende arbejde omkring skriftlig afrapportering og forældresamarbejdet.

Samlet set handler det om for målgruppen af deltagere, at kunne skabe rum for, at børn får mulighed for på alderssvarende vis, at udvikle og ikke mindst forstå spørgsmål omkring seksualitet og forstå samfundets og mini-kulturen i børnegrupper normer omkring seksuelle emner, set ift. børnenes liv som sådan.

Der er flere samarbejdsrelationer omkring barnet – ud over forældresamarbejdet, er der også samarbejdet med andre pårørende, kolleger og eventuelle eksterne samarbejdspartnere.

Medarbejderne skal kunne samarbejde med myndigheder og professionelle, hvis der er anledning til tvivl og bekymring i forhold til seksuelle overgreb. Samtidig er det, i alle former for samarbejde omkring børns seksualitet, vigtigt at kunne udvise forståelse for betydningen af egne og andres holdninger og normer.

Deltagerforudsætninger

Der kræves ingen forudgående forudsætninger for deltagelse i uddannelsen.

Deltagernes erfaringer kan være meget forskellige med hensyn til uddannelse, geografi, faglige forudsætninger og motivation. Ligeledes kan variationen af uddannelsesbaggrund fra ufaglærte til kortuddannede medarbejdere, samt professionel erfaring med arbejdet med børn og seksualitet eller slet ingen erfaring, bevirke at deltagerforudsætningerne kan være forskellige.

Underviser skal desuden være opmærksom på at normforskelle og private erfaringer kan træde frem blandt deltagerne. For nogle deltagere er emnet forbundet med tabu, og det kan være en god ide at indgå aftaler for hvordan deltagerne tager hensyn til hinanden og emnet undervejs i uddannelsen.

Relevante uddannelser at kombinere med

- 40063 Arbejdet med børnemiljø i dagtilbud
- 40624 Arbejdet med anbragte børns livshistorie
- 40625 Leg med sprog
- 40630 Børn og unge med adfærds- og kontaktforstyrrelser
- 40736 Arbejdet med udsatte og sårbare børn og unge
- 40937 Seksualitet og handicappede
- 40954 Arbejdet med børn med fysiske handicap
- 40962 Arbejdet med bevægelse, idræt og kropsbevidsthed
- 42660 Børns leg
- 42665 Samspil og relationer i pædagogisk arbejde
- 42918 Arbejdet som dagplejer
- 42919 Arbejdet med mål- og indholdsbeskrivelser for SFO
- 43691 Pædagogiske læreplaner i dagtilbud
- 44262 Børns motorik, sansning og bevægelse
- 44296 Forældresamarbejde i pædagogiske dagtilbud
- 44299 Børns kompetenceudvikling 0-5 år
- 44300 Børns udtryksformer
- 44771 Børn og natur

1. Ideer til tilrettelæggelse

Uddannelsen tager afsæt i deltagernes egne praksiserfaringer og der arbejdes med udgangspunkt i egne eksempler. Da emnet som ovenfor nævnt går tæt på den enkeltes personlige- og privatsfære, kan det anbefales, at man som underviser opfordrer til passende distance og varsomhed i undervisningen. Undervisningen skal være eksemplarisk respektfuld over for deltagernes grænser, således at det kan overføres på samme måde i et respektfuldt arbejde omkring børnene og deres grænser.

Uddannelsens varighed er 3 dage. Det anbefales at arbejde i splitforløb, således at deltageren har mulighed for at reflektere over det lærte i praksis undervejs i uddannelsen.

Det anbefales at dele uddannelsen i nedenstående 3 temaer, med tilhørende emner tilrettelagt som separate undervisningsgange i hele dage.

Tema 1. Overordnede rammer for- og fokus i arbejdet med børns seksualitet

Tema 2. Barnets aldersafstemte seksuelle udvikling

Tema 3. Barnets seksualitet, dels som grundlæggende sund, dels med risiko for overgreb eller krænkelser

Pauserne mellem dagene giver deltagerne tid og rum til at bearbejde stoffet og det, der sættes i gang i hver enkelt. Samtidig vil der være mulighed for at få øje på, og evt. påbegynde arbejdet med børnenes seksualitet i dagtilbuddet og i familieplejen.

Det anbefales, at der konstant opretholdes et dobbeltfokus i undervisningen og i opbygningen af dagene. Dels på den forebyggende indsats i forhold til overgreb og krænkelser – og dels på barnets sunde seksualitet og sanselighed i bred forstand. Hvis fokus er for ensidigt på overgrebsproblematikker, er der en tendens til at den sunde seksuelle udvikling drukner heri. Hvis fokus modsat er på den sunde seksualitet, kan dette medføre at selvom deltagerne som professionelle medarbejdere hjælper børnene til at opbygge erfaringer og viden, der giver gode muligheder for at udvikle barnets seksualitet og potentielt hindrer overgreb, vil der være risiko for at tegn på overgrebsproblematikker ikke genkendes i tide.

Opstart

Den første dag introduceres der til uddannelsen, underviseren, målene og praktiske oplysninger. Herudover introduceres der til emnet børns seksualitet generelt, og hvorfor det er vigtigt at arbejde med børns seksualitet. Der kan med fordel tages udgangspunkt i typiske situationer fra daginstitutionsområdet. Brug evt. rapporten: "Doktorleg i børnehaven".

Det er vigtigt, at deltagerne præsenteres for hinanden, for at skabe tryghed i undervisningen. Man kan lave præsentation af deltagerne på forskellige måder:

- Præsentation som runde.
- I små grupper, hvor man så efterfølgende præsenterer hinanden for holdet.

- Via "speeddating", hvor man hver især præsenterer en fortælling om børns seksualitet for hinanden. Dette kan være noget man har læst, oplevet eller forestiller sig, hvilket skal fremgå.

Formålet med præsentationen er, at deltagerne oplever hurtigt at falde til, at de får fokus på emnet og at de tør komme på banen i undervisningen med egne normer, holdninger og erfaringer.

Opsamling i plenum skal være kort og summarisk, ved f.eks. at skitsere nogle overordnede temaer fra gruppearbejdet på en planche. Disse temaer kan der så relateres til gennem forløbet.

Etiske overvejelser i og om undervisningen

- Underviser opfordrer deltagerne til tolerance og accept af forskellighed hvad angår normer, moral og etik
- Underviser opfordrer deltagerne til at lytte til hinanden og bidrage løbende
- Underviser opfordrer deltagerne til at spørge, når der er noget, den enkelte ikke forstår eller ønsker uddybet
- Underviser opfordrer til deltagelse og engagement og at hver enkel deltager tager ansvar for eget læringsudbytte
- Underviser opfordrer deltagerne til at overholde tavshedspligt, når deltagere sætter erfaringer i spil
- Ved rollespil bliver deltagerne indbudt, da rollespil kan være sårbart for nogle at deltage i. Det skal således også være muligt løbende at sige fra.

Gruppearbejde

Det anses for væsentligt, at der på hver undervisningsgang inddrages flere forskellige typer af gruppearbejde, fx:

- *Længerevarende gruppearbejde* på mere end ½ time. Her diskuteres det, hvordan man kan forholde sig til børns seksualitet i forhold til en case. Der skal være forskellige punkter i dette gruppearbejde, så gruppen kan arbejde fremad: 1. casen gennemgås sammen – 2. umiddelbare tanker/overvejelser/diskussioner – 3. mulighed for at kigge på casen ved hjælp af forskelligt materiale/teori/metoder – 4. afrunding, opsamling og planlægning af fremlæggelsen i plenum. Der kan med fordel fokuseres på såvel umiddelbare som reflekterede holdninger, moral og etik – og lægges op til at deltagerne kan øve sig i at skelne disse.
- *Summegrupper*, hvor man sidder to eller tre ved siden af hinanden og reflekterer over en case, en teori, en metode, et begreb. Tiden i summegrupper skal være kort og afgrænset, fx 5-10 min. Summegrupper er gode til at få deltagerne til at være mere aktive i undervisningen. Ofte vil der komme en fælles diskussion på holdet efter disse øvelser.
- *Walk and talk* 2 eller 3 personer går en afgrænset tur sammen, mens de diskuterer et tema. Der er mulighed for at de efterfølgende fortæller om deres refleksioner.

I forhold til nogle emner kan det være hensigtsmæssigt at gruppere deltagerne efter arbejdssteder fx: dagpleje, vuggestue, børnehave, klub og familiepleje. Man kan også opdele efter erfaringsniveau med emnet, efter køn, alder mm

Øvrige overvejelser

I det nedenstående forudsættes det, at der er én underviser tilstede på holdet.

Som følge af inspirationsmaterialets opbygning er de fleste pædagogiske metoder og øvelser introduceret under de relevante faglige oplæg. Der er desuden nævnt en del teori og henvisninger. Disse har til formål at inspirere underviser i forhold til emnet.

På baggrund af erfaringer, er det afgørende at tænke i betydningen af mulig transfer, ved at undervisningsstoffet opleves konkret og anvendeligt i forhold til deltagernes hverdagsliv. Der lægges derfor i højere grad op til, at den faglige viden sættes i spil gennem en høj andel af cases, praksisrelaterede øvelser, diskussioner og gruppearbejder. Her er der inspiration at finde under de enkelte emner, i diverse litteraturhenvisninger, materialer og i de cases og øvelser, der er skitseret under afsnit 4.

I afsnit 4 er de mere komplicerede øvelser og gruppearbejder uddybet. Det fremgår under de enkelte emner, hvorvidt øvelserne er uddybet. Det vil være op til underviseren at vælge ud, da alt ikke kan nås inden for rammen. Hvad der er relevant at vælge ud, er i høj grad afhængig af deltagernes sammensætning, deres erfaringer og deres vidensniveau.

Sund seksualitet

Det er væsentligt at underviseren overvejer, hvad der ligger i begrebet sund seksualitet sat i relation til seksuelle overgreb, og at underviser kan rumme at arbejde med begge aspekter på samme tid.

Det brede normalitetsbegreb

Udgangspunktet for at forstå sig selv og omverdenen foregår ved barnets nysgerrige interesse, og dette indebærer også kønnet, lysten og seksualiteten. Et sundt forhold til egen krop, sanselighed, berøring og seksualitet starter i barndommen, og gode oplevelser omkring det seksuelle bidrager både til den følelsesmæssige, mentale, sociale og fysiske udvikling. Sundt vil i denne forbindelse derfor sige den normale/almene seksuelle udvikling og de normale/almene seksuelle lege.

Normalt/alment skal her forstås som et bredt normalitetsbegreb, som er afgrænset ved problematisk seksuel adfærd, seksuelle krænkelse og seksuelle overgreb.

Det kan virke problematisk at anvende begrebet sund om børns seksualitet, men det er den diskurs, der anvendes oftest, så det vurderes som vigtigt, at deltagerne stifter bekendtskab med denne. Man kunne også sige, at et positivt og respektfuldt miljø vil være medskabende til barnets positive og sunde seksuelle udvikling.

2. Temaer

Temaoversigt

Tema 1 (dag 1)	Tema 2 (dag 2)	Tema 3 (dag 3)
Overordnede rammer for- og fokus i arbejdet med børns seksualitet	Barnets aldersafstemte seksuelle udvikling	Barnets seksualitet dels som grundlæggende sund dels med risiko for overgreb eller krænkelse
Vægtning af temaet: 33 %	Vægtning af temaet: 33 %	Vægtning af temaet: 33 %
Emne 1: <i>De lovgivningsmæssige rammer</i> som de beskrives i bl.a. FN's konvention om børns rettigheder, Serviceloven, Barnets Reform og Dagtilbudsloven, herunder: Børnemiljøloven og Læreplaner. I tilknytning hertil anvendes løbende statements, der nuancerer hvad børns seksualitet er. Tavshedspligt og oplysningspligt ift. viden om barnets eller voksnes seksualitet, overgreb mm.	Emne 1: <i>At støtte barnet i den seksuelle udvikling.</i>	Emne 1: <i>At bruge tvivlen professionelt og konstruktivt</i>
Emne 2: <i>Den forebyggende indsats i forhold til overgreb og krænkelse.</i> Dette skal også ses i forhold til rammer og retningslinjer, for hvordan man kan arbejde med børns seksualitet, samtidig med at man beskytter sig selv som personale.	Emne 2: <i>At skelne mellem passende og upassende seksuel adfærd i og uden for børnefællesskabet</i>	Emne 2: <i>Hvordan får man i sin praksis, øje på at ens egne normer, holdninger, etik, moral og barrierer kommer til at hæmme børnenes nysgerrighed og udvikling på det seksuelle område?</i>
Emne 3: <i>Barnets sunde seksualitet, den normale/almene seksuelle udvikling og de normale/almene seksuelle lege.</i>	Emne 3: <i>Tilgange i arbejdet med børns sunde seksualitet</i>	Emne 3: <i>At kunne inddrage kolleger og forældre i arbejdet med såvel den sunde seksualitet som i det forebyggende arbejde i forhold til krænkelse og overgreb.</i>

Temaerne er struktureret således, at

- Tema 1. er overordnet, og gør deltagerne i stand til at se hvordan emnet behandles professionelt på det politiske niveau.
- Tema 2. er på vidensniveau, og giver deltagerne faglig viden, så de kan forholde sig professionelt i konkrete situationer.
- Tema 3. skal ses som sammenhængende i forhold til at komme endnu mere i dybden med det dobbelte aspekt mellem den sunde seksualitet og risikoen for overgreb og krænkelse. Det vil sige, at fokus er på, hvordan man konkret kan arbejde i dette spændingsfelt.

3. Forslag til indhold, metoder og opgaver

Tema 1: Overordnede rammer for- og fokus i arbejdet med børns seksualitet

Emne 1

De lovgivningsmæssige rammer som de beskrives i bl.a. FN's konvention om børns rettigheder. Serviceloven, Barnets Reform og Dagtilbudsloven, herunder: Børnemiljøloven og Læreplaner. I tilknytning hertil anvendes løbende statements, der nuancerer hvad børns seksualitet er. Tavshedspligt og oplysningspligt.

I tråd med det, der lægges op til ovenfor under punktet opstart, startes der med en præsentation af deltagerne, underviseren, emnet mm. For at få deltagerne sporet ind på emnet, opfordres der til, at alle noterer spørgsmål eller tanker de har haft vedrørende børns seksuelle lege og adfærd. Disse afleveres til underviseren, og bruges så under Tema 2. Emne 2. Se øvelse.

I forhold til de lovgivningsmæssige rammer kan det anbefales at holde det kort og præcist. Det rammerne kan bruges til, er at deltagerne kan se, at det er nødvendigt at arbejde med børnenes seksuelle udvikling på linje med andre elementer i børnenes udvikling. Denne form for transfer italesættes løbende.

FN's konvention om børns rettigheder findes på Børnerådets hjemmeside. Her beskrives det f.eks. at børn har ret til beskyttelse ift. overgreb. (<http://www.boerneraadet.dk/fns-boernekonvention>)

SISO har samlet det relevante inden for dansk lovgivning på denne side:
<http://socialstyrelsen.dk/born/overgreb/seksuelle-overgreb>

Herudover er der en definition på seksuelle overgreb her:
<http://socialstyrelsen.dk/born/overgreb/seksuelle-overgreb/definition-og-lovgivning-om-seksuelle-overgreb>. Det anbefales, at deltagerne diskuterer denne definition i mindre eller større grupper, ved at de opfordres til at komme med praksiseksempler, der kan nuancere og diskutere definitionen.

Serviceloven er med her som overordnet lov, og der tænkes udelukkende på afsnit IV om børn og unge, kapitel 6 § 19 under de generelle bestemmelser:

"Kommunalbestyrelsen skal sørge for, at de opgaver og tilbud, der omfatter børn, unge og deres familier, udføres i samarbejde med forældrene og på en sådan måde, at det fremmer børns og unges udvikling, trivsel og selvstændighed. Dette gælder både ved udførelsen af det generelle og forebyggende arbejde og ved den målrettede indsats over for børn og unge med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne eller med et andet særligt behov for støtte".

Det er hermed her i lovhjemlen ses til det forebyggende arbejde omkring seksuelle overgreb.

At pege på **Barnets Reform** herudover kan bruges som en tydeliggørelse af, at Serviceloven er blevet skærpet på en række områder: <http://socialstyrelsen.dk/tvaergaende-omrader/sagsbehandling-born-og-unge/om-sagsbehandling-born-og-unge/barnets-reform/barnets-reform>

Det skal pointeres, at medhjælpere, PGU og PAU ansatte som oftest vil skulle gå til de uddannede pædagoger eller til lederen, hvis de har bekymringer ift. et barn eller tvivl, om der er sket et overgreb. Det vil dog stadig være oplagt, at de får viden om underretning.

Barnets Reform har påvirket § 153 i Serviceloven, så det nu hedder skærpet underretningspligt, her er det nu: *"... understreget, at du skal underrette, hvis du som fagperson får kendskab til eller grund til at antage, at et barn eller ung kan have behov for særlig støtte, og hvis du har kendskab til eller grund til at antage at barnet eller den unge har været udsat for vold eller andre overgreb. Derudover får du som fagperson mulighed for at få en tilbagemelding om, hvorvidt din underretning har givet anledningen til handling i form af undersøgelser eller foranstaltninger efter serviceloven."*

Lovkravene til det pædagogiske arbejde på dagtilbudsområdet er beskrevet i **Dagtilbudsloven**. Her står i Kapitel 1, § 1, stk. 1 at formålet med loven er, *"at fremme børns og unges trivsel, udvikling og læring gennem dag-, fritids- og klubtilbud samt andre socialpædagogiske fritidstilbud..."*

Her kan underviseren med fordel give forskellig bud på trivsel, udvikling og læring når det gælder børns seksualitet i de forskellige former for tilbud. Hvis deltagerne selv har bud på dette, er det endnu bedre. Disse kan evt. fremdrages ved forskellige gruppearbejder. Inden dette kan ske, er det en fordel at italesætte nogle overvejelser om hvad børns seksualitet overhovedet er. Disse kan findes under emne 1. tema 3. punkterne A-C. Det er altid en overvejelse værd, om det er bedst at starte med henholdsvis begrebsafklaring eller lovstoffet omkring et emne som seksualitet, det anbefales derfor, løbende at have fokus på, hvad deltagerne har behov for og justere herefter.

§8 i Dagtilbudsloven beskriver arbejdet med de pædagogiske læreplaner, Stk. 5. handler om arbejdet med et godt børnemiljø: *"Børnemiljøet skal vurderes i et børneperspektiv, og børns oplevelser af børnemiljøet skal inddrages under hensyntagen til børnenes alder og modenhed."*

Det kan anbefales at tænke i et seksualvenligt miljø for børnene. Ovenstående tanker, cases og problematikker i forhold til en definition af børns seksualitet, kan inddrages i diskussioner på holdet eller i grupper i forhold til at nuancere hvad et seksualvenligt børnemiljø kunne bestå af.

På BUBL's hjemmeside beskrives læreplanerne, og der henvises til denne side fra Undervisningsministeriet: <http://sm.dk/arbejdsomrader/dagtilbud/paedagogiske-laereplaner>

Under **alsidig personlig udvikling** fremgår det bl.a. *"At børnene både skal kunne mærke deres egne grænser – kunne sige til og fra – og på samme tid indgå som en social del af det større fællesskab, der gør verden sjov og udfordrende at være i."*

Det er oplagt at koble dette med grænser i forhold til det seksuelle.

Under emnet **krop og bevægelse** kan man læse at: *"Krop og bevægelse er ikke kun en fysiologisk, men også en sanselig, adgang til verden. Bevægelse baner veje for at udforske, afprøve, nyde og forstå det fysiske såvel som det kulturelle miljø og naturen"*.

Dette kan anvendes direkte i undervisningen til at vise, at sanseligheden er koblet op på en specifik læreplan i Dagtilbudsloven. Videre hedder det at: *"Kropslighed er en del af det at være til stede i verden sammen med andre. Ved aktivt at udforske kroppens muligheder og begrænsninger udvikles børnenes færdigheder og vaner"* samt: *"Ved at få erfaring med forskellige former for acceptabel kropslig nærhed bliver børnene bedre i stand til at sætte deres egne kropslige såvel som mentale grænser"*.

Fokus er her på sundhed og velvære som betydningsfuld læring for at få indsigt i sig selv og andre. Meningen med at inddrage lovstoffet på denne måde, er at give deltagerne tryghed i forhold til at anerkende børns nysgerrighed og lege hvad angår det seksuelle. Trygheden kan opstå ved at man som professionel bliver klar over, hvor vigtigt det er for barnets udvikling, at det lærer om sanselighed, krop og grænser.

Herudover beskrives tavshedspligt og oplysningspligten på BUPL's hjemmeside, og der henvises videre til relevante lovgivninger:

http://www.bupl.dk/loen_og_vilkaar/ret_og_pligt/pligt/tavshedspligt?OpenDocument

Case:

- I en børnehave er der en regel om at børnene altid skal beholde undertøjet på, når de leger, dette er for at beskytte personalet.

Øvelser:

- Lise fortæller, at hendes far har bollet med hendes barnepige på sofaen, da han troede Lise sov i hendes værelse. Lise er bange for, at det vil ske igen, næste gang hun skal passes, men hun tør ikke fortælle det til hendes mor. Personalet i skolen, hvor Lise går i 2. klasse, ved ikke helt, om de skal fortælle det til moderen, da hun lige er blevet gift med faderen for en måned siden. Hvordan skal man forholde sig til det ift. tavshedspligten?
- Diskuter forskellige statements om, hvad børns seksualitet er og hvordan vi skal arbejde med dem.

Litteratur mm

FN's konvention om børns rettigheder på Børnerådets hjemmeside:

<http://www.boerneraadet.dk/fns-boernekonvention>

SISO: <http://socialstyrelsen.dk/born/overgreb/seksuelle-overgreb>

Socialstyrelsen: <http://socialstyrelsen.dk/born/overgreb/seksuelle-overgreb/definition-og-lovgivning-om-seksuelle-overgreb>

Barnets Reform: <http://socialstyrelsen.dk/tvaergaende-omrader/sagsbehandling-born-og-unge/om-sagsbehandling-born-og-unge/barnets-reform/barnets-reform>

BUPL: http://www.bupl.dk/loen_og_vilkaar/ret_og_pligt/pligt/tavshedspligt?OpenDocument

Undervisningsministeriet: <http://sm.dk/arbejdsomrader/dagtilbud/paedagogiske-laereplaner>

Vildalen, Stéphane: Seksualitetens betydning for udvikling og relasjoner, Gyldendal Akademisk, Gyldendal Norsk Forlag AS. 1 udg. 1 opl Oslo 2014

Stevnhøj Anna Louise, Må vi lege doktor? Håndbog i børns seksualitet fra 0-12 år, FADL's forlag 2014

Langfeldt Thore, Det må du godt, om børns seksualitet, Mallings 1986

Emne 2:

Emnet indeholder den forebyggende indsats i forhold til overgreb og krænkelse. Dette skal også ses i forhold til rammer og retningslinjer, for hvordan man kan arbejde med børns seksualitet, samtidig med at man beskytter sig selv som personale.

Som intro til emnet kan dette citat af Graugaard anvendes:

"Den bedste form for forebyggelse er at styrke børnenes nysgerrighed og deres lyst til på egen hånd at gå på opdagelse i både krop, køn og verden. Bange og kropsforskrækkede børn er typisk ikke særligt gode til at passe på sig selv" (artikel fra BUPL 2014).

Bogen "Professionel kærlighed" beskriver i kapitlet: *Mig og mine følelser- en kompliceret relation*, at det ikke er muligt at forholde sig følelsesneutral. Det vil i denne sammenhæng sige, at den professionelle følelser omkring det seksuelle bliver styrende, for hvordan man møder barnets seksualitet. Ens egne normer og holdninger, vil være bestemmende for, hvor frit man lader barnet gå på opdagelse i det seksuelle felt med dets naturlige nysgerrighed. I kapitlet diskuteres det rationelle over for det irrationelle, og da en stor del af det seksuelle rum må siges, at være mere irrationelt, følelsesmæssigt og ubevidst end bevidst og rationelt funderet, vurderes dette som en vigtig diskussion. I bogen kommer der med bud på, hvad der kan ske, hvis vi ikke tager vores irrationelle følelser alvorligt, men i stedet projicerer disse ud på andre. I forhold til mødet med barnets seksualitet kunne det f.eks. være børnene, forældrene eller kollegerne, som må stå på skud for vores egen forvirring omkring børn og seksualitet. Der opfordres til, at vi arbejder bevidst med at forsøge at erkende: *"følelsernes tilstedeværelse og regulerende kraft"*. (S 122) Dette kunne italesættes som den måde vores fordomme, normer, barrierer og følelser af accept eller afsky bliver regulerende, i forhold til hvorvidt børnene får lov til at udforske seksualiteten, og hvorvidt vi får reageret på tvivl og fornemmelser ift. seksuelle overgreb.

I **Retningslinjeundersøgelsens forskning** tager man fat i spørgsmål som relaterer sig til mandlige pædagoger og særlige retningslinjer for mænd. Der spørges: *"Får de særlige retningslinjer for mænd dig til at føle dig mere tryk i forhold til en uberettiget anklage om overgreb på børnene?"*. Der opsummeres på side 37 og det viser sig, at: *"91 % har svaret "ja". 9 % har svaret "ved ikke". Ingen har svaret "nej."*

Dette lægger op til en diskussion om hvilke retningslinjer, der er på deltagernes arbejdspladser, og om de er enige med undersøgelsen. Desuden kunne det diskuteres, om man på denne måde forebygger overgreb, eller blot gør personalet mere trygt?

Det næste spørgsmål, man kunne fremhæve er: *"Er der regler i din institution, som børnene skal overholde (f.eks. at de ikke må tage tøjet af, eller de ikke må lege "doktorlege"?)*. Det viser sig, at det er generelt, at børnene ikke må stikke noget op i hinanden, hverken i numse eller tissekone. Nogle steder må man ikke onanere. Andre steder må børnene ikke røre ved hinanden. Nogle steder eksplicit på kønsorganerne.

Herefter spørges der i rapporten om der er tegn på, at institutionens retningslinjer påvirker børnenes udfoldelsesmuligheder og adfærd? På side 46 svares der: *"Børnene får mindre fysisk omsorg og nærvær. Børnenes naturlige seksuelle udvikling og nysgerrighed over for kroppen hæmmes eller skades decideret på lang sigt"*.

Disse pointer giver rigtig god baggrund for i grupper, at diskutere hvorvidt retningslinjerne reelt sikrer forebyggelsen af overgreb, eller tværtimod hæmmer forebyggelsen, ved at børnene ikke lærer om sanselighed, grænser og "ja og nej følelser"?

Socialstyrelsen opererer med en overgrebspakke, den har til formål at samle indsatsen: *"... som skal beskytte børn og unge mod overgreb. Formålet er at forebygge og stoppe overgreb mod børn."*

<http://socialstyrelsen.dk/projekter-og-initiativer/born/overgrebspakken/overgrebspakken>
Lovgrundlaget er udførligt beskrevet her: <http://www.socialstyrelsen.dk/born-og-unge/overgreb/lovgivning-til-beskyttelse-af-born-mod-overgreb>

Specifikt om overgreb i daginstitution: <http://socialstyrelsen.dk/nyheder/born-og-unge/overgreb/overgreb-mappe/forebyggelse-af-overgreb-pa-skoler-dagtilbud-og-anbringelsesinstitutioner>.

Særligt kan anbefales dialogkortene og refleksionsspørgsmålene som frit kan downloades fra ovennævnte side og bruges til debat og gruppearbejder. Herudover finder der til download fakta ark med alt fra underretningspligt, tavshedspligt og tegn på seksuelle overgreb. Da det vurderes, at der her findes rigeligt med inspirationsmateriale, opfordres der til at anvende dette. Det vil endvidere være en styrke for deltagerne, at kunne henvise kolleger til denne side.

Et særligt godt fokus at lægge på dagen vil være: "Den professionelle tvivl". Det vil sige, at der lægges op til, at det ikke er dumt at tvivle, tværtimod kan denne tvivl bruges professionelt. Der henvises til dokumentet: "Den professionelle tvivl: tegn og reaktioner på seksuelle overgreb mod børn og ungetegn og reaktioner på seksuelle overgreb mod børn og unge" som findes her: <http://socialstyrelsen.dk/udgivelser/den-professionelle-tvivl-tegn-og-reaktioner-pa-seksuelle-overgreb-mod-born-og-unge>

Tvivl angives som pædagogisk metode, dels til at sikre et fokus på forebyggelse af overgreb og dels til at sikre et fokus på, at det man oplever, kan være helt almindelig nysgerrighed fra barnets side ift. det seksuelle.

På Socialstyrelsens side om handicap og seksuelle overgreb findes der en inspirationspakke til undervisere som kan rekvireres: <http://socialstyrelsen.dk/handicap/udviklingshaemning/temaer/seksualitet/forebyg-overgreb>
Selvom den handler om mennesker med handicap, kan der f.eks. være klip fra filmen: "Man skal altid reagere", der vurderes som brugbare. <http://www.sus.dk/udgivelser/man-skal-altid-reagere-2/>

Det er oplagt, her at indtænke bekymringsbarometeret fra Janus Centeret: http://januscentret.dk/wp-content/uploads/Januscentret_bekymringsbarometer_online.pdf
Desuden har Janus Centeret en side om børn og seksualitet: http://januscentret.dk/?page_id=16

For at få nogle nyere tal ift. overgreb på børn: typer af overgreb, hvem der laver overgrebene og hvor gamle børnene er osv. kan findes i forskningsrapporten fra Børnehusene:

<http://socialstyrelsen.dk/filer/born/overgreb/bornehus-filer/sager-i-bornehusene-i-perioden-1-oktober-2013-til-30-september-2014.pdf>

Endelig er det oplagt at henvise til at SISO beskriver forebyggelse på denne side, uden at de kalder det decideret forebyggelse: <http://socialstyrelsen.dk/born/overgreb/siso>
Siden kan være god at slutte dagen af med, da den igen sætter fokus på den sunde seksuelle udvikling hos barnet.

Cases:

- En pige stimulerer sig selv ved at sidde på en bestemt måde på en scooter. Forældre er lige blevet skilt. Har hun brug for alenetid/trøst? Hun kører godt nok underligt på den scooter siger en kollega. Hun får ikke forløsning/orgasme virker det til, men hun bliver ved og ved...
- 2 piger og 1 dreng leger sammen. Den ene pige sutter på drengens tissemand + den anden pige optager det på sin mobiltelefon, hun går i 1. klasse.

Øvelser:

- Der arbejdes med at udforme en beredskabsplan for forebyggelse af seksuelle overgreb. Der indsættes opmærksomhedspunkter ift. hvordan man styrker barnets naturlige sunde seksuelle udvikling, samt hvordan man forebygger overgreb. Der er fokus på sprog, kontakt, krop og lege.
- Om at reagere på børns leg:
Hvordan kan man reagere professionelt, når man oplever børns seksuelle lege?
Diskuter om man kan opstille en trinvis plan for hvordan den optimale reaktion skal forløbe?
Diskuter hvordan man kan afklare om:
  - der er sket en krænkelse oghvordan finder man ud af det?
  - hvad der er sket – hvad det er, der foregår lige nu
  - magtrelationen er lige eller ulige
  - stemningen er god

Litteratur mm

Børn&Unge 15, 4. september 2014, 45. årgang, Bupl. Dk: [http://www.bupl.dk/iwfile/BALG-9NLEP7/\\$file/ALLESIDER_bornogunge_152014.pdf](http://www.bupl.dk/iwfile/BALG-9NLEP7/$file/ALLESIDER_bornogunge_152014.pdf)

Bech. Else Marie (red.): Professionel kærlighed. Er der plads til følelser i professionelle relationer? Dafolo Forlag 2014

'Retningslinjeundersøgelsen 2012', Forskningsgruppen Paradox, Aarhus Universitet, 2013 kan downloades her:

http://smk.au.dk/fileadmin/www.smk.au.dk/forskning/paradox/Rapport_Retningslinjeundersogelsen_2012_AU_09-06-2013.pdf

(4-12-2014 kl 14.04)

SISO: "Beredskabsplan til forebyggelse, tidlig opsporing og behandling af sager om overgreb mod børn og unge"

Eksempel på beredskabsplan her: <http://www.norrdjurs.dk/media/1285429/Beredskabsplan-ved-seksuelle-overgreb-og-vold-mod-born-og-unge.pdf>

(30-08-2014 kl 12:42)

Socialstyrelsen:

<http://socialstyrelsen.dk/filer/born/overgreb/bornehus-filer/sager-i-bornehusene-i-perioden-1-oktober-2013-til-30-september-2014.pdf>

<http://socialstyrelsen.dk/born/overgreb>

<http://socialstyrelsen.dk/projekter-og-initiativer/born/overgrebspakken/overgrebspakken>

<http://socialstyrelsen.dk/udgivelser/den-professionelle-tvivil-tegn-og-reaktioner-pa-seksuelle-overgreb-mod-born-og-unge>

<http://socialstyrelsen.dk/nyheder/born-og-unge/overgreb/overgreb-mappe/forebyggelse-af-overgreb-pa-skoler-dagtilbud-og-anbringelsesinstitutioner>

<http://socialstyrelsen.dk/handicap/udviklingshaemning/temaer/seksualitet/forebyg-overgreb>

SUS film: <http://www.sus.dk/udgivelser/man-skal-altid-reagere-2/>

Emne 3:

Omhandler barnets sunde seksualitet, den normale/almene seksuelle udvikling og de normale/almene seksuelle lege.

Det anbefales sammen med deltagerne at definere eller åbne en dialog op om hvad seksualitet er eller kan være (bud på dette i punkterne A-C). Herefter hvad sund seksualitet så kan være, hertil kan anvendes Bekymringsbarometeret:

http://januscentret.dk/wp-content/uploads/Januscentret_bekymringsbarometer_online.pdf

Herudover kan anvendes andre elementer fra den ovenstående undervisning. Desuden skal det afklares, hvad der menes med normal seksuel udvikling. Dette kan ligeledes afklares vha. Bekymringsbarometeret, men også ved evt. at inddrage litteratur om et bredt normalitetsbegreb. Dagen lægger på denne måde op til en form for objektivitet ift. børns seksualitet. Det vil sige, at det kan tilstræbes, at give deltagerne en overordnet videnskæssig ramme for at arbejde med børns seksualitet. En ramme og en viden, der ikke er normativt funderet ud over det normative, der ligger på et lovgivningsmæssigt, fagligt og rettighedsniveau. Det skal på dagen ikke underkendes, at der også er et personligt normativt niveau, der kommer i spil, når vi snakker børns seksualitet, men dette niveau berøres i første omgang kun sporadisk. Fokus kan her i starten være på, at der skal være plads til at undres, stille spørgsmål og finde svar, så barnet oplever de sunde grænser i forhold til det seksuelle. Dette vil give viden og erfaringer i forhold til egne og andres grænser. Gennem vidende og medlevende voksne kan børnene få vigtige erfaringer med "ja og nej følelser", hvilket er vigtigt, for at minimere risikoen for seksuelle overgreb.

Overvejelser over hvordan vi kan definere seksualiteten hos børn:

A) I Vildalens bog handler kapitel 2 om forståelsen af seksualiteten som en del af barnets udvikling. Bogen tager sit udgangspunkt i den noget ældre bog af Thore Langfeldt: "Det må du godt- om børns seksualitet", som på denne måde stadig forbliver relevant. Det Langfeldt gennem tiden har bidraget med, er en diskussion af det seksualvenlige miljø – også ift. børns seksualitet. Han har argumenteret for, at vores kultur er seksualfjendtlig, ved at den ikke anerkender barnets seksualitet. De voksne kan reagere uhensigtsmæssigt på børns seksuelle lege og adfærd, så barnet føler sig forkert eller skammet ud. I Langfeldts bog findes der på side 9. en konklusion fra WHO om børns seksualitet. Denne kan være medvirkende til at nuancere, hvad børns seksualitet er, og hvorfor det er vigtigt at arbejde professionelt med den.

B) I bogen: "Må vi lege doktor?" beskrives det hvordan børns seksualitet ikke må forveksles med voksen seksualitet (Side 21-22). Bogen er skrevet til forældre, men da der mangler fagbøger på området, vil denne være yderst brugbar. Forfatteren Stevnhøj er yderst kvalificeret, da hun er medforfatter til undersøgelsen: Doktorleg i børnehaven. Det vurderes, at bogens tematikker med lethed kan overføres til familieplejen og også til dagtilbudsområdet.

Voksen seksualitet: fantasier, billeder, associationer, følelser, sanseoplevelser og genitalt fokuseret seksualitet med udløsning/orgasme = behov og begær

Børns seksualitet: ikke bevidst seksualitet, ikke viden om hvad seksualitet er, mere sanselige end egentlig seksuelle oplevelser, ikke genitalt fokuseret på udløsning/orgasme, pirrende og

behagelige følelser = nysgerrighed og behov for at forske og undersøge: noget kildre mere i maven end andet.

På side 33. beskrives det, hvordan børnehavebarnet kan opleve, at det kilder, gør ondt eller andre fornemmelser omkring kønsorganerne. Nogle bliver forvirrede, bange eller tror de skal tisse. Der kommer med bud på, hvordan man kan samtale om emnet, uden at relatere det til voksen seksualitet.

På side 37 starter et afsnit om børns onani, som fortsat ikke må forveksles med voksnes, der er flere gode cases at hente her. Nogle børn oplever orgasme/udløsning, men for de fleste handler det om dejlige fornemmelser og beroligelse.

Der er 4 cases på side 34-35 og 39, 42 som det er oplagt at deltagerne diskuterer i forhold til, hvordan de selv ville reagere i lignende situationer. Underviseren kan evt. ændre på disse cases, så der er en konflikt imellem 2 voksne, der har forskellige holdninger, til hvordan man skal reagerer.

C)

Thore Langfeldt skriver i hans bog om børns hyperonani på baggrund af dårlig teknik. Det kan blive kontroversielt, hvad vi skal bruge denne viden til, da vi ikke kan forsvare at lære børnene at onanere. Da Socialstyrelsen henviser til Janus Centerets bekymringsbarometer, anbefales det, at tage udgangspunkt heri, når vi skal arbejde med dobbeltaspektet: udvikle både nysgerrighed og situationsforståelse. Bekymringsbarometeret fortæller ganske udførligt om barnets seksualitet og seksuelle udtryk, samt hvor vi skal lære barnet, at sætte grænser for sig selv og respektere andres grænser både hvad angår leg og adfærd.

Psykologiske aspekter af børns seksualitet:

Man kan med fordel inddrage moderne udviklingspsykologi, når man teoretisk skal sige noget om børns udvikling. Herunder kan man skelne til det Katrine Zeuthen skriver om tilknytning og infantil seksualitet. Zeuten er en af de personer herhjemme, der i særlig grad beskæftiger sig med børns seksualitet og med seksuelle overgreb på børn. Det skal pointeres, at dette emne ikke handler om en gennemgang af den seksuelle udvikling, dette sker på Tema 2. Dette emne skal forstås mere overordnet, hvor begreberne afklares teoretisk, men også belyses med praksiseksempler, cases og sættes ift. deltagernes erfaringer. Det anbefales at der udelukkende inddrages særligt udvalgt teori, som er på deltagernes forståelses niveau. Noget enkelt teori, de kan gå i dybden med, og hvor man kan lægge op til øvelser, diskussioner og debat om emnet.

Man kan igen kikke på Vildalens bog kap. 2 om den seksuelle udvikling. Her gennemgås temaer som tilknytning og seksualitet, neurofysiologisk udvikling og seksuelle lege. Det grundlæggende tema handler om, hvordan barnet opnår mestring og ikke skam i forhold til krop, sanselighed og seksualitet.

I bogen: "Må vi lege doktor?" beskrives numse – og doktorlege fra side 54. Øvelse/diskussion om hvordan man forholder sig til børns onani kunne tage udgangspunkt i casen på side 55, her kunne underviseren ændre på casen, så der også optrådte en mere fordømmende pædagog. Det forklares i bogen, at disse lege ikke planlægges som andre lege, men seksualiteten kan optræde som en del af andre planlagte lege. Børnene afsøger fornemmelser og reaktioner spontant på sig selv og andre; dette gælder også i forhold til sproget omkring seksualiteten. I forhold til de lege, der ligger på kanten af det acceptable, manes der til besindighed, da børns sprog netop ikke er præcist i forhold til det seksuelle. Man må først finde ud af, hvad der reelt er sket, hvis muligt, dernæst må magtforholdet afklares, og endelig må man være opmærksom på, hvordan stemningen mellem børnene har været under legen. Der kunne ud fra dette opstilles en form for trinvis handleplan, når man som professionel kommer i tvivl, om der var tale om et overgreb/en grænseoverskridende seksuel handling eller blot en uskyldig leg. Se øvelse.

Thore Langfeldt beskriver, hvordan barnets seksualitet og onani kan forløbe fra side 7-29. Det anbefales at læse hele afsnittet som består af indledning, den farlige onani, fra begyndelsen og orgasme hos børn. Hvis man udelukkende læser kapitlet om orgasme hos børn, kan det virke yderst kontroversielt. Det Langfeldt bidrager med, er dog høj specialiseret viden og erfaringer med psykologisk arbejde med børn og deres seksualitet. Denne viden kan bruges sammen med ovenstående, til at blive klogere på, hvordan den normale/almene/sunde udvikling kan se ud – også selvom adfærden umiddelbart kan virke grænseoverskridende. Langfeldt bevæger sig på kanten af vores emne her, da hans fokus er børn med problemer omkring deres seksualitet. Dette arbejde beskrives i kapitel 11 og kan bruges til at indkredse, hvornår der er tale om problematisk seksuel adfærd. Langfeldt beskriver f.eks. på side 68, at det almindeligvis tager 5-10 min. for et barn at fremkalde orgasme (altså for de børn, der faktisk onanerer, og dem der så får orgasme). Denne viden kan bruges til at tolke på situationer med børn, der onanerer i længere tid. Kan det være et udtryk for, at de ikke prøver på at få orgasme, at de bruger onanien som trøst eller andet? Kan det være udtryk for at de endnu ikke har fundet den rette teknik? Kan det være tegn på, at de har været udsat for en krænkelse? Dette kan diskuteres i grupper eller på holdet evt. med udgangspunkt i casen på side 68-69.

Case:

- 3 piger på 5 år leger i pude/hyggerummet, indtil der skal ryddes op. Plasticknive fra køkkenleg ligger rundt omkring, pigerne vil ikke rydde dem op, de siger, at de lugter af numse. De fniser. Pædagogen vurderer situationen ud fra stemningen; vurderingen var, at de ikke havde været oppe i numsen, måske lå de bare i revnen? Det havde været sjovt. Knivene skulle vaskes: "I skal ikke gøre noget, der gør ondt" siger pædagogen venligt "Nej, det gør vi heller ikke" siger pigerne i kor. Situationen fortælles videre til kollegerne, den rapporteres ikke videre.

Øvelse:

- Under forslag til indhold på dagen er der en overskrift: Overvejelser over hvordan vi kan definere seksualiteten hos børn
  - Pluk nogle citater/cases ud af den litteratur der er nævnt under punkt A, B,C og lad deltagerne diskutere de forskellige statements om børns seksualitet
  - Hvordan ville de selv have forholdt sig?
  - Lad dem skrive deres egen definition på, hvad børns seksualitet er

Litteratur mm

Bekymringsbarometeret fra Janus Centeret: http://januscentret.dk/wp-content/uploads/Januscentret_bekymringsbarometer_online.pdf

Zeuthen K, Infantil Seksualitet. I: Ipsen D, editor. Det Taler – Psykoanalytiske dialoger. Akademisk forlag; 2012: s. 89-109

Vildalen, Stéphane: Seksualitetens betydning for utvikling og relasjoner, Gyldendal Akademisk, Gyldendal Norsk Forlag AS. 1 udg. 1 opl Oslo 2014

Stevnhøj Anna Louise, Må vi lege doktor? Håndbog i børns seksualitet fra 0-12 år, FADL's forlag 2014

Langfeldt Thore, Det må du godt, om børns seksualitet, Mallings 1986

Tema 2: Barnets aldersafstemte seksuelle udvikling

Emne 1:

Handler om at støtte barnet i den seksuelle udvikling. Det vurderes som vigtigt under dette emne at undervise bredt i barnets udvikling og linke dette til seksualiteten. Begrundelsen for dette er at, der i dag ikke findes en egentlig teori om den seksuelle udvikling. I udviklingspsykologien er man gået helt væk fra den gamle tænkning om, at barnet udvikler sig i faser. I dag er udviklingspsykologi centreret om relationer, tilknytning og mestring. Underviseren skal selv uddrage og udlede noget om seksuel udvikling i disse generelle teorier. Dog kan Vildalens bog om børn, relationer og seksualitet anbefales.

Det kan dog stadig være hensigtsmæssigt som underviser at tage et kikk på Freuds faseteorier, for at kende ophavet til teorierne om den infantile seksualitet. Hvis man ikke vil helt tilbage i en original Freud tekst, kan man kikke på artiklen fra Katrine Zeuthen igen. Hun går tilbage til Freuds teorier i en nyformulering. Det er næsten umuligt ikke at nævne Freud, når vi taler om børns seksualitet, og hvis underviseren læser Freuds tre afhandlinger om seksualitet, vil dette give en faglig ballast i undervisningen. Freud var den første, der kikkede på børns seksualitet, eller indså at de overhovedet har en seksualitet. Hvis det skal bruges i undervisningen anbefales dog Laplace's fortolkning i bogen Liv og død i psykoanalysen, særligt side 24-31. Her bliver der redegjort for, hvordan Freud i en moderne fortolkning, menes at have den pointe, at seksualiteten er afledt af de fysiologiske behov som f.eks. sult. Dette svarer til Zeuthens pointer hvor hun har fokus på tilknytning ift. seksualiteten: "»Tilknytningen består (...) først og fremmest i, at den spirende seksualitet understøttes af en funktion, der er forbundet med opretholdelsen af livet« (Laplanche 1970, s. 30)." som Zeuten citerer på forsiden af artiklen.

Det vil sige, at en af de pointer vi i dag kan tage med os fra Freud, er at barnets seksualitet opstår pludseligt i forskellige situationer, hvor den sansemæssigt er afledt af eller udspringer af de andre ting barnet beskæftiger sig med i forbindelse med dets opfyldelse af sine grundlæggende behov og i leg. Dette stemmer overens med Stevnhøjs pointer om, at de seksuelle lege ikke er planlagte; som nævnt under Tema 1, Emne 3. Bruges Freud direkte i undervisningen, vil det være nødvendigt at problematisere hans tænkning vha. den kritik, der løbende er i psykologiske skrifter af nyere tid.

En vigtig pointe er, at man som professionel let kan komme til at miste sin faglighed, når det kommer til seksuelle lege. For at man skal kunne bruge den faglighed, som man har i forvejen – også i forhold til seksuelle lege – kunne man inddrage kap. 1 i bogen Professionel Kærlighed. Her gennemgås på overskuelig måde samhörighed, emotionelle udtryksformer og tilknytning.

Tilknytningsteorier et vigtigt element at komme ind på, og i ovennævnte bog fokuseres der på det de kalder multiple tilknytningsreferencer. Dette henleder opmærksomheden på deltagerne som tilknytningsreferencer i deres arbejde. Det anses som vigtigt, at kunne arbejde professionelt med tilknytning, for at kunne vurdere hvilken intentionalitet, der ligger bag barnets seksuel adfærd. Bogen beskriver delt emotionel intentionalitet ved hjælp af bl.a. Sterns teorier om affektiv afstemning. Hensigten, hvis man inddrager disse teorier i undervisningen, skal hele tiden stå deltagerne klart ift. at de skal kunne se, hvordan barnets generelle udvikling altid også har seksuelle elementer. Det anbefales her at indlægge øvelser, der kan give deltagerne mulighed for at forstå tilknytningsteorierne. Disse øvelser skal gå på diskussioner og forståelser af de

inddragede teorier. Det vil være helt op til underviserens præference, om dette vælges. Et alternativ er at vise film om tilknytning, der findes flere på YouTube, desværre de fleste på engelsk, men underviseren kan vælge at tale indover:

https://www.youtube.com/results?search_query=tilknytning (14-12-2014)

I bogen: "Må vi lege doktor?" fokuseres der i kap. 4 på seksualiteten i dagtilbuddet og i kap. 5 om skolebarnet. Der er flere gode pointer, cases og handleanvisninger at finde her, et eksempel er den holdningspolitik der er på side 68. En øvelse kunne her være at gå den igennem og diskutere, hvordan den kunne påvirke den måde deltagerne støtter barnets seksualitet i deres hverdag. Videre i ovennævnte bog er der beskrevet lidt om temaet køn på side 125-134. Køns udviklingen må også ses som en del af barnets seksuelle udvikling, og der findes meget litteratur om dette emne. Emnet diskuteres ofte i medierne og man kan kun opfordre til, at tage noget fra den aktuelle debat og sætte det ind i nogle overskuelige teorier om køn som henholdsvis noget vi er og noget vi gør.

Der findes rigtig meget litteratur om dette emne, og om hvordan man kan udfordre kønsstereotypierne i daginstitutioner f.eks. i antologien Åbne og lukkede døre. Det er oplagt at lade deltagerne diskutere dette i mindre grupper, og i antologien findes der flere oplæg til diskussioner. Dette emne må dog ikke fylde alt for meget i undervisningen, da et for stort fokus på køn kan flytte fokus væk fra seksualiteten. Det er ofte nemmere, at tale om børn og køn end om børn og seksualitet. I barnets undersøgelse af fænomenet køn, lærer det om modsætninger, og i læren om det seksuelle lærer det om sanselighed, krop, grænser, lyst og sociale spilleregler. Det understøtter overgangene i barnets liv, når det er omgivet af voksne, barnet kan spejle sig i og komme i konstruktiv dialog med om denne del af livet.

Cases:

- Nogen af børnene vil ofte lege doktor, andre næsten aldrig, er det udtryk for forskellige interesser?
- En pige i storebørnsgruppen i børnehaven sidder sammen med personale, sørger for at få opmærksomhed og stikker så hånden i bukserne på sig selv, tager den så op igen. Hun vil se hvordan personalet reagerer, da der ingen speciel reaktion er, slutter episoden. Pigen har været udsat for overgreb af andet barn uden for institutionen.

Øvelser:

- Diskuter i grupper teorierne om tilknytning ud fra nogle statements fra teorierne udarbejdet af underviseren. Skriv i gruppen et par linjer om et af følgende spørgsmål:
  - hvad er tilknytning
  - hvordan kan vi arbejde med dette ift. børn
  - hvordan hænger tilknytning og seksualitet sammenForklar nu til resten af holdet, hvad I har fundet frem til.
- I grupper gennemgås den holdningspolitik, der er beskrevet i bogen: "Må vi lege doktor?" på side 68. Diskuter hvordan holdningspolitikken evt. kunne påvirke den måde du støtter børnenes seksualitet i deres hverdag.

- Diskuter i grupper om køn er noget vi er eller noget vi gør, og diskuter om vi i Danmark burde have et ord lignende det svenske "hen"?

Litteratur mm

Zeuthen K, Infantil Seksualitet. I: Ipsen D, editor. Det Taler – Psykoanalytiske dialoger. Akademisk forlag; 2012: s. 89-109

Laplanche Jean, Liv og død i psykoanalysen, Forlaget Klim, Århus 1987

Stevnhøj Anna Louise, Må vi lege doktor? Håndbog i børns seksualitet fra 0-12 år, FADL's forlag 2014

Kirk, Ane Havskov (red) Åbne og lukkede døre : en antologi om køn i pædagogik. Frydenlund, i samarbejde med Foreningen Køn i Pædagogik, 2010

Film om tilknytning på YouTube:

https://www.youtube.com/results?search_query=tilknytning (14-12-2014)

Emne 2:

Handler om at skelne mellem passende og upassende seksuel adfærd i og uden for børnefællesskabet. Dette emne lægger op til, at ens egne normer for hvad der er passende, og ikke passende kan komme i fokus. Det vurderes som vigtigt at anerkende, at den måde vi som professionelle møder børns seksualitet på, i høj grad afhænger af vores egne normer på området.

Emnet skal således ses i lyset at dette, og meningen er at give plads til, at deltagerne kan lufte egne normer gennem konfrontation af forskellige scenarier.

I "Må vi lege doktor" er der på side 110 og 113 nævnt 2 tommelfingerregler ift. at skulle vurdere børns seksuelle lege: magtrelationen og stemningen omkring den seksuelle leg. Det er således vigtigt at forholde sig til om de børn, der leger sammen har en jævnbyrdig magtrelation. Der er fornylig kommet fokus på, at en del af de krænkelser børn oplever stammer fra andre børn. SISO har bla. fokus på børn der krænker børn: "Beskrivelse af generelle fælles træk for børn og unge med seksuel grænseoverskridende adfærd samt faktorer, der kan spille ind på børn og unges udvikling af seksuelt grænseoverskridende adfærd.":

<http://socialstyrelsen.dk/born/overgreb/seksuelle-overgreb/seksuelt-graenseoverskridende-adfaerd>

Dette vil være et vigtigt tema under dette emne. Man skal altså kunne tolke stemningen i legen, her kan det være vigtigt at inddrage deltagerens erfaringer og få dem til at øve sig i at fortælle legeepisoder for hinanden, så de bliver mere tydelige på at kunne observere og fortælle om stemninger. En øvelse kunne her være i form af walk and talk, hvor 2 og 2 skulle skiftes til at fortælle om en observation ift. børns seksuelle leg (evt opdigtet). Man kunne arbejde med en fri fortælling i første omgang og i næste omgang holde observationen så objektivt som muligt, hvorefter der kan udledes stemninger.

På Janus Centerets hjemmeside spørger de: Hvad karakteriserer børn og unge med bekymrende/krænkende adfærd? http://januscentret.dk/?page_id=16 midt på siden. Der listes forskellige bekymringspunkter op samt profiler på de børn, der er i særlig risiko for at udvikle en krænkende adfærd overfor andre børn.

I bogen: "Må vi lege doktor?" er der et afsnit på side 156-159 om børn der krænker andre børn. Der er en casehistorie på side 159. Der henvises til en definition på seksuelle overgreb fra Janus Centeret, som er oplagt at anvende, når man skal vurdere hvorvidt, der har fundet en krænkelser sted.

Forældre frygt: Den nye krænker er ikke en voksen – men et andet barn, artikel i Information 24. oktober 2014: <http://www.information.dk/513522>

Her vil det være oplagt at diskutere hvorvidt et barn, kan siges at være krænker. Krænkelser er vel noget man gør, handlinger i det øjeblik? Det er vel ikke en form for identitet, man har eller er født med?

Det er vigtigt under dette emne at få afdækket i hvilken grad deltagerne ville kunne håndtere situationer, hvor de oplever krænkelser mellem børnene. Hvordan vil de reagere over for det barn, der krænker et andet?

Her kan forståelse fra Janus Centeret og SISO være med til at deltagerne får et indblik i, hvorfor nogle børn udvikler den krænkende adfærd. Dette indblik kan linkes op på teorier om tilknytning og hvad det er børn har brug for, for at kunne udvikle en sund og naturlig seksualitet. Det er nødvendigt at deltagerne kan se nuanceret på situationerne, når de opstår, således at de både kan tage sig af det barn, der er blevet krænket og det krænkende barn på en professionel måde. Her er det nødvendigt løbende at indtænke nogle af de nævnte cases og evt. arbejde med nogle mindre rollespil.

I bogen "Må vi lege doktor?" er Bekymringsbarometeret fra Janus Centeret citeret på side 119-125, disse er nemmere at kopiere og arbejde med for deltagerne, end Janus Centerets originale skema. Det ville være oplagt, at gennemgå hele skemaet sammen med deltagerne og diskutere de forskellige punkter. Fokus kunne her være på passende og ikke passende seksuel adfærd mere end på sund eller krænkende adfærd. Dette kan gøres delvist som gruppearbejde/quiz, se øvelse.

I ovennævnte bog er hele kapitel 8, reserveret til emnet overgreb. I kapitlet gennemgås overgreb generelt og der tales om fænomenet grooming. Det vurderes som vigtigt, at deltagerne bliver bekendt med dette nye begreb for hvordan en voksen, der krænker børn kan manipulere barnet gennem længere tid, inden der sker et overgreb.

Grooming er svært at opdage, men der kunne her argumenteres for at bruge den professionelle tvivl og den professionelle vurderingsevne til at vurdere om en adfærd er passende eller ej. Dette kan også ses i tråd med Tema 1. emne 2., som omhandlede hvordan personalet beskytter sig selv ift. mistanker om seksuelle overgreb. Et eksempel, er en håndværker, der havde værksted i kælderen, og dels var ansat til at udføre mindre reparationer i huset, og dels være med til at lave aktiviteter med børnene. Han var ansat i få timer om ugen, og kom kun midt på dagen, derfor havde de fleste forældre aldrig set ham. De voksne og børnene kaldte ham for Kælder Kaj, og en dag havde han en dreng med nede i kælderen og udføre en mindre opgave. Drengen talte herefter meget om, at han havde været med Kælder Kaj nede i værkstedet alene. Dette forekom forældrene mystisk, og personalet begyndte herefter at kalde ham for Tømre Kaj; og han måtte ikke længere tage børnene med i kælderen.

Case:

- Vuggestue – børnene har bare tæer og masserer hinandens fødder på skift (igangsat aktivitet) 2 børn på 2. år sidder overfor hinanden med fødderne ind imod den andens skridt. Den ene dreng vil ikke holde op med at masserer, da det bliver en stimuli op imod hans eget køn. Ham, der har foden, kan ikke helt bestemme over sin egen fod, når den anden ser sit snit til at gentage aktiviteten...
- Nogle børn i børnehaven leger hule, andre børn må først komme ind, når den der bestemmer i legen, har set deres numse. De mindre børn har svært ved at sige nej, og viser deres numser...
- I bogen: "Må vi lege doktor?" er der en casehistorie på side 159.
- En håndværker, der havde værksted i institutionens kælder, var ansat til at udføre mindre reparationer i huset, og dels være med til at lave aktiviteter med børnene. Han var ansat i få timer om ugen, og kom kun midt på dagen, derfor havde de fleste forældre aldrig set ham. De

voksne og børnene kaldte ham for Kælder Kaj, og en dag havde han en dreng med nede i kælderen og udføre en mindre opgave. Drengen talte herefter meget om, at han havde været med Kælder Kaj nede i værkstedet alene. Dette forekom forældrene mystisk, og personalet begyndte herefter at kalde ham for Tømre Kaj; og han måtte ikke længere tage børnene med i kælderen.

Øvelse:

- Quiz om bekymringsbarometeret

Underviseren opfordre deltagerne (optimalt på dag 1.) til at formulere nogle skriftlige spørgsmål om hvad der er normal/sund eller bekymrende seksuel adfærd for børn

Underviseren kan også lave forskellige spørgsmål ud fra barometeret, disse kan f.eks. være:

- Er det normalt for en 5 åring at onanere til tilfredsstillelse i det offentlige rum?
- Er det normalt at 2 årige leger numselege, hvor de tager tøjet af og mærker på hinandens numser og numsehuller?
- Er det normalt at en 3 årig vil være helt alene på toilettet, og ikke vil tørres af voksne?

Det er fint både at have nogle spørgsmål, der er lette at svare på ift. barometeret og nogle, hvor barometeret ikke rigtig giver noget svar.

Man kan evt. dele denne øvelse op i 2. dele, hvor deltagerne i første del sidder i grupper og skiftes til at stille spørgsmål – svare – og tjekke hvad barometeret siger.

- Der arbejdes med en praksisfortælling som deltagerne har haft med fra deres praksis/ udarbejder om deres praksis – evt. om tvivl ift. overgreb/ikke overgreb
  - Man kan lave en quizz om, hvornår noget er et overgreb set ud fra et lovgivningsmæssigt perspektiv. Hertil anvendes det gennemgåede lovstof på Tema 1. Emne 1. Særligt straffeloven og definitioner på seksuelle overgreb.
  - Fokus i øvelsen er at anvende tvivl som metode i arbejdet.

Man kunne herefter i grupper øve sig i at udlede stemning ift. case historierne. Dette ud fra "Må vi lege doktor" side 110 og 113 - 2 tommelfingerregler ift. at skulle vurdere børns seksuelle lege: magtrelationen og stemningen omkring den seksuelle leg.

Litteratur mm

Stevnhøj Anna Louise, Må vi lege doktor? Håndbog i børns seksualitet fra 0-12 år, FADL's forlag 2014

Information 24. oktober 2014: <http://www.information.dk/513522>

SISO: <http://socialstyrelsen.dk/born/overgreb/seksuelle-overgreb/seksuelt-graenseoverskridende-adfaerd>

Janus Centeret: http://januscentret.dk/?page_id=16

Emne 3:

Handler om tilgange i arbejdet med børns sunde seksualitet. Her tænkes på almene pædagogiske tilgange der kan kvalificere deltagerne til indgå i dialog med barnet omkring seksuelle emner. Tilgange, der kvalificerer til at samtale på barnets præmisser.

Man kunne bede deltagerne tage nogle teorier/metoder/værdier med fra deres praksis eller sætte noget tid af, til at de kan reflektere over, hvordan de på deres arbejdsplads, eller som dagplejere eller familieplejere arbejder med andre emner end seksualitet. Spørgsmålet er om deltagerne kender til, om det er en virksomhedsplan, udviklingsplan eller nogle etiske overvejelser for arbejdet de udføre. Måske arbejder de ud fra teorier om anerkendelse, tilknytning, relationer, spejling, robusthed, resiliens, mentalisering, inklusion eller andet de kan nævne. Det vil så være op til underviseren, at koble forståelsen af seksualiteten op på disse måder at arbejde på. Arbejdet med seksualitet er et nyt, kontroversielt og ofte tabubelagt emne, derfor handler det om at kunne anvende de samme teorier og metoder, som man er bekendt med i forvejen, i arbejdet med børns seksualitet.

Her kan man som underviser tage fat i temaet sprog og seksualitet fra bogen "Må vi lege doktor" side 167-172, hvor der bl.a. er 2. bokse med gode råd. Desuden er det oplagt at kikke på Vildalens bog om børn, relationer og seksualitet. Her er hele kapitel 6. reserveret til at handle om, hvad voksne skal lære børn om seksualitet. Der er fokus på: omsorgsgiverens rolle ift. barnets seksuelle udvikling, hvordan børn lærer om seksualitet, arbejdet med hvilke ord vi skal bruge, og at seksualitet er et privat emne.

Et forslag til gruppearbejde er, at deltagerne hver får en kopi af artiklen: Hvordan taler man med sit barn om seksualitet af Stevnhøj. Dette ville give mulighed for at diskutere de forskellige forslag Stevnhøj kommer med. Underviseren opfordres til at sætte fokus på de forslag, som deltagerne skal diskutere. På side 23. i artiklen, er der endvidere forslag til højt-læsningsbøger for børn. Disse kan evt. anvendes i en form for rollespil, hvor deltagerne læser højt for hinanden.

Cases:

- Der arbejdes videre med cases fra Tema 2. Emne 2.

Øvelser:

- Tag udgangspunkt i temaet sprog og seksualitet fra bogen "Må vi lege doktor" side 167-172, særligt de 2. bokse med gode råd. Kan I i gruppen komme med eksempler på, at I har eller kan bruge disse råd i praksis?
- I Vildalens kapitel 6. handler det om, hvad voksne skal lære børn om seksualitet. Der er fokus på: omsorgsgiverens rolle ift. barnets seksuelle udvikling, hvordan børn lærer om seksualitet, arbejdet med hvilke ord vi skal bruge, og at seksualitet er et privat emne. Lad nu deltagerne i grupper arbejde med de forskellige emner og herefter fremlægge deres overvejelser for de andre grupper.

- Giv deltagerne hver en kopi af artiklen: Hvordan taler man med sit barn om seksualitet af Stevnhøj. Dette ville give mulighed for at diskutere de forskellige forslag Stevnhøj kommer med. Underviseren opfordres til at sætte fokus på de forslag, som deltagerne skal diskutere.
- På side 23. i ovennævnte artikel, er der forslag til højt-læsningsbøger for børn. Disse kunne evt. anvendes i en form for rollespil, hvor deltagerne læser højt for hinanden og bagefter taler om, hvordan det er at læse højt om seksualitet.
- Man kunne under Tema 2. bede deltagerne i tiden mellem de to dage tage nogle teorier/metoder/værdier med fra deres praksis. Måske kender de til, om det er en virksomhedsplan, udviklingsplan eller nogle etiske overvejelser for arbejdet de udføre. Måske arbejder de ud fra teorier om anerkendelse, tilknytning, relationer, spejling, robusthed, resiliens, mentalisering, inklusion eller andet de kan nævne. Øvelsen er nu at koble dette op på seksualiteten, at se metoden gennem "seksuelle briller". Når vi nu har denne virksomhedsplan, hvad betyder det så for børnenes seksualitet?

Litteratur mm

Stevnhøj Anna Louise, Må vi lege doktor? Håndbog i børns seksualitet fra 0-12 år, FADL's forlag 2014

Vildalen, Stéphane: Seksualitetens betydning for udvikling og relasjoner, Gyldendal Akademisk, Gyldendal Norsk Forlag AS. 1 udg. 1 opl Oslo 2014.

Stevnhøj, Hvordan taler man med sit barn om seksualitet, artikel i Samvirke september 2013. s. 22-23:

<http://samvirke.dk/magasin/2013/09.html>

Tema 3: Barnets seksualitet dels som grundlæggende sund dels med risiko for overgreb eller krænkelse.

Der har været en stor mængde indhold til emnerne på de andre dage, og det forudsættes, at det ikke er det hele, man har kunnet gå i dybden med. Det foreslås derfor, at denne tredje og sidste dag fungerer dels som opsamling, sammenhæng og dels som dagen, hvor deltagerne sendes ud i deres praksis, med en fornemmelse af at være blevet klædt fagligt på til at støtte børns seksuelle udvikling. Det anses for vigtigt, at deltagerne bliver gjort opmærksom på, hvad meningen med denne tredje dag er. Da emnet kan opfattes som kontroversielt, tabuiseret og et område, hvor fagligheden ofte mangler, vurderes det som vigtigt med en dag, der kan samle stoffet. Denne samling skal gennem hele dagen være praksisrettet. Gennem dagen vil det således være muligt at trække på alle de vinklinger af emnet, der er kommet frem på de to forudgående dage. Det kan nu på tredje dagen forudsættes, at deltagerne har den mest grundlæggende viden. Man kan tænke det derhen, at det faktisk først er nu, det virkelige arbejde kan begynde.

Hvis deltagerne har haft dage på deres arbejde imellem undervisningsdagene, kan man her til den tredje dag, bede dem tage en historie med fra praksis. Hvis dette ikke er tilfældet, kunne man bruge noget tid på, at de arbejder med en praksisfortælling.

Man kunne forestille sig, at dagen går med ganske små oplæg fra underviseren, herefter diskussioner og gruppearbejder hvor de forudgående temaer kommer op. Disse kan nu repeteres/diskuteres ud fra et nyt videns – og evt. et nyt erfaringsgrundlag.

Emne 1:

Handler om at bruge tvivlen professionelt og konstruktivt i sin praksis. Her kan man arbejde med praksisfortællinger, der har fokus på situationer, hvor der opstår tvivl, om hvorvidt det er en god doktorleg, der er på færde, eller en krænkelse? Fokus kunne være, hvordan man opdager sin tvivl, og hvordan man bruger den konstruktivt i situationen over for børnene. En fordybning af emnet under Tema 1, Emne 2.

De teorier og metoder, man arbejder med i forvejen, som kom frem under tema 2. emne 3. kunne sættes i spil her. Man kunne lade deltagerne arbejde med praksisfortællinger i grupper, hvor fokus er på tvivlen. De kunne så fremlægge deres handleovervejelser som rollespil for holdet.

Som et supplement til dette kunne teorier og metoder fra Vildalens bog inddrages. Her er del 2. reserveret til det at kunne forstå og behandle mennesker, som begår seksuelle overgreb.

Det vurderes som vigtigt under dette emne, at italesætte hvordan seksuelle krænkelse kan give følelser og fornemmelser der til forveksling kan ligne lystfornemmelser.

Elsa Almås beskriver i bogen: "Sex & Sexologi", på side 100 at kroppen reagerer, at den er lumsk. Det vil sige, at kroppen reagerer på seksuelle stimuli, selvom viljen måske ikke er med på det, der foregår.

Kristian Ditlev Jensen forklarer i sin bog: Det Bliver Sagt på side 84-85, hvordan skammen opstod efter et overgreb begået af en pædofil mand: "*Når ens pik er stiv, så har man lyst, forklarer han.*"

Jeg forstår det ikke helt. For jeg synes ikke, at jeg har lyst til, at han rører ved mig. Men på den anden side kilder det på den der underlige måde, hver gang han rører ved mig. Måske har jeg lyst alligevel?"

Skam og skyld er således en væsentlig faktor i forhold til at seksuelle krænkelser ofte ikke italesættes. Det forekommer som en stor udfordring, at skulle italesætte dette kropslige dilemma og paradoks over for børn. Det er dog netop det, der ville kunne hjælpe et barn, der selv er i tvivl om, hvorvidt det har været udsat for en krænkelse eller ej.

At bruge tvivlen som metode går på denne måde flere veje. Det handler både om den professionelle tvivl, og om at bruge tvivlen professionelt over for barnet.

Barnet vil evt. føle skyld i forhold til et overgreb, for: Jeg ville jo selv, og det føltes jo også dejligt på en underlig måde...

Her er det vigtigt at den professionelle kan se objektivt på sagen, og kikke ud fra et lovgivnings-synspunkt på, om der er tale om overgreb. Der kan sagtens være tale om overgreb, set ud fra loven, i situationer hvor barnet slet ikke føler, at det var et overgreb. Dilemmaet må italesættes under dette emne, og det anbefales at arbejde med cases, hvor underviseren lader deltagerne diskutere og evt. quizze om, hvornår noget er et overgreb set ud fra et lovgivningsmæssigt perspektiv. Hertil anvendes det gennemgåede lovstof på Tema 1. Emne 1. Særligt straffeloven og definitioner på seksuelle overgreb.

Cases:

Cases fra Thore Langfeldts bog, hvor der er tvivl om eller risiko for, at det vil udvikle sig til krænkelse/overgreb. Alternativt genbrug af cases fra Tema 2. Emne 2.

Øvelse:

- De cases man arbejdede med under Tema 2. Emne 2. hvor man arbejdede med barnets aldersafstemte seksualitet kunne sættes i spil ift. tvivl her. Man kunne lade deltagerne arbejde med praksisfortællingerne i grupper, hvor fokus er på tvivlen. De kunne så fremlægge deres handleovervejelser ift. hvordan man kollegerne imellem, eller over for barnet bruger tvivlen som metode. Fremlæggelsen kunne foregås som rollespil for holdet.
- Arbejde med cases, hvor underviseren lader deltagerne diskutere og evt. quizze om, hvornår noget er et overgreb set ud fra et lovgivningsmæssigt perspektiv. Hertil anvendes det gennemgåede lovstof på Tema 1. Emne 1. Særligt straffeloven og definitioner på seksuelle overgreb.

Litteratur mm

Vildalen, Stéphane: Seksualitetens betydning for udvikling og relasjoner, Gyldendal Akademisk, Gyldendal Norsk Forlag AS. 1 udg. 1 opl Oslo 2014

Almås Elsa, Sex & Sexologi, Universitetsforlaget Oslo 2004

Kristian Ditlev Jensen, Det Bliver Sagt, 1. udgave. Kbh.: Gyldendal, 2001

"Den professionelle tvivl: tegn og reaktioner på seksuelle overgreb mod børn og ungetegn og reaktioner på seksuelle overgreb mod børn og unge": <http://shop.socialstyrelsen.dk/products/den-professionelle-tvivl-tegn-og-reaktioner-paa-seksuelle-overgreb-mod-boern-og-unge>

Emne 2:

Handler om hvordan man i sin praksis får øje på at ens egne normer, holdninger, etik, moral og barrierer kommer til at hæmme børnenes nysgerrighed og udvikling på det seksuelle område?

I artiklen fra 2014 i BUPL's blad udtaler Christian Graugaard sig i forhold til, hvorfor det er så svært for de professionelle at forholde sig til børns seksualitet: *"Det har formentlig noget at gøre med, at børns seksualitet tvinger os til at forholde os til vores egen seksualitet på en meget konkret måde og gør det nødvendigt for os at reflektere over, hvad seksualitet i grunden er, og hvor vores egne grænser går."* (s. 21.) Den voksne vil ofte automatisk relatere og definere barnets seksualitet ift. en voksen seksualitet, herved kan der opstå en forfejlet intervention. Man kan som voksen være usikker på barnets reaktion, og på hvordan barnet vil omsætte de råd man giver, eller den intervention man foretager.

Denne musikvideo gør et eller andet ved mig, jeg kan ikke sige hvad det er, men den opleves grænseoverskridende:

https://www.youtube.com/watch?v=iET0I9_2O6Y&index=3&list=PLh1gth9KKwBylf40CZvootyAfOF RnsHFX

Man kunne begynde emnet med at reflektere over, hvad det er den sætter i gang?

Det anbefales at udforme et spørgeskema, som man kan lade deltagerne udfylde. Skemaet skal omhandle deltagerens egen seksualitet, og hvordan den kan influere, den måde de møder børns seksualitet på. Det er vigtigt at skemaet udfyldes, ved at man noterer sine svar, da det handler om en bevidstgørelsesproces. Bevidstheden opnår ikke i samme grad, hvis man blot tænker over sine svar. Det skal pointeres, at det er alene-arbejde og at ingen kommer til at se svarene. Ideen kommer fra en Håndbog fra Socialstyrelsen: Seksualitet på dagsordenen. Se øvelse.

Herefter anbefales en gennemgang af de mest grundlæggende etiske teorier, for at man kan komme frem til at bruge "Den etiske refleksionsmodel" side 17. i ovennævnte håndbog fra Socialstyrelsen. Modellen er rettet mod mennesker med funktionsnedsættelser, men der er elementer, der godt kan bruges på børneområdet. Vi har stærkt behov for en lignende vejledning på dagtilbudsområdet, den er på vej.

Modellen er oplagt til at klarlægge emnet: Hvordan får man i sin praksis, øje på at ens egne normer, holdninger, etik, moral og barrierer kommer til at hæmme børnenes nysgerrighed og udvikling på det seksuelle område?

Det vurderes som tilstrækkeligt at fokusere på pligtetik, idealetik, konsekvensetik og nærhedsetik. Gennemgangen skal være overordnet og kortfattet, da meningen udelukkende er, at gøre det klart for deltagerne, hvad der etisk set skal være i fokus. Når det handler om børns seksualitet, skal man både kikke på lovgivningen (pligtetik), de idealer man har for arbejdet (fremme børns udvikling, læreplaner mm), de konsekvenser ens handlinger og reaktioner har når man møder børnenes seksualitet (konsekvensetik) og så det møde man kan have med det enkelte barn/de enkelte børn (nærhedsetikken). I en gennemgang af de forskellige former for etik glemmes ofte nærhedsetikken, men det er her ens egne holdninger, normer og barrierer oftest kommer til udtryk. Det er når vi står over for barnet, vi oplever tvivlen, og for at få magt over situationen forsøger vi at dømme om det er ok, det, der foregår. Vi bruger ofte lovgivningen, idealerne og konsekvenstænkning spontant, når vi dømmer om en sag, men vi glemmer måske det, der står i

punkt 5. i den etiske refleksionsmodel: *"Hvilke faktorer i dig selv påvirker dig til at vælge en bestemt løsning? Fx din egen seksualitet, dine egne holdninger, dine egne erfaringer og oplevelser m.v."*

Der skal her opfordres til, at man på holdet finder en case og sammen udfylder den etiske refleksionsmodel. Her kan man bruge de erfaringer deltagerne fik ved at udfylde spørgeskemaet om egen seksualitet.

Case:

En ansat i en børnehave kommer ind i pudrummet, her ligger to drenge halvt skjult i puder. Den ene dreng sutter på den anden drengs tissemand. Medarbejderen udbryder: "hvad laver I dog!!!" Hvorved begge drenge begge farer sammen og begynder at græde.

Øvelse:

Om hvorvidt din egen seksualitet og seksuelle udvikling influerer på den måde, du møder børnenes seksualitet på?

Denne øvelse har til formål at skærpe fagpersoners opmærksomhed på egne normer, værdier og grænser således, at man kan tage højde herfor i det professionelle arbejde. Det er ikke sikkert, at du kan svare på alle spørgsmål. Inspireret af øvelsen på side 16 i Socialstyrelsens Håndbog: Seksualitet på dagsordenen.

Sæt dig et sted, hvor du er alene, og stil dig selv følgende spørgsmål:

- Hvordan har min seksuelle udvikling været?
- Hvordan var det seksuelle miljø i mit barndomshjem? Seksualvenligt/seksualfjendtligt – hvordan?
- Hvordan reagerede mine forældre/andre på min spæde seksualitet?

- Hvor og hvordan fandt jeg min krop spændende/interessant?
- Hvor og hvordan fandt jeg andres kroppe spændende/interessante?
- Hvordan begyndte jeg at vise mine følelser for andre i det offentlige rum versus i det private rum?
- Hvad gjorde jeg konkret, hvor henne?
- Hvor stor en del af min egen seksualitet var kropslig, og hvor stor en del var følelsesmæssig?
- Hvilke sanser var jeg mest optaget af? Syn, høre, mærke, lugte mm??

- Hvilke seksuelle lege legende jeg/vi?
- Blev vi opdaget/afsløret i disse lege? Hvordan oplevede jeg det?
- Hvilke seksuelle lege ville jeg gerne være med til, hvilke var grænseoverskridende?
- Var mine grænser tydelige, eller kunne jeg være eftergivende? Hvorfor? Hvordan?
- Fornemmede jeg andres grænser, eller skete det, at andre følte sig presset af mig?

- Hvordan ser det ud med min seksualitet i dag? (her kan evt. indsættes de spørgsmål jeg har udeladt fra det originale skema, dette afhænger af, hvor meget tid, der er til rådighed, og hvor relevant underviseren vurderer dette sidste spørgsmål)

Stil efterfølgende dig selv dette spørgsmål:

- Hvordan påvirker mine egne oplevelser som barn og voksen samt mine normer, værdier og grænser mig i at udføre professionelt arbejde i forhold til børns seksualitet?

Litteratur mm

Andersen Svend, Som dig selv. En indføring i etik, Århus Universitetsforlag 2008.

Børn&Unge 15, 4. september 2014, 45. årgang, Bupl. Dk: [http://www.bupl.dk/iwfile/BALG-9NLEP7/\\$file/ALLESIDER_bornogunge_152014.pdf](http://www.bupl.dk/iwfile/BALG-9NLEP7/$file/ALLESIDER_bornogunge_152014.pdf)

Socialstyrelsen, Seksualitet på dagsordenen: <http://socialstyrelsen.dk/udgivelser/seksualitet-pa-dagsordenen>

Video til debat om børn og seksualitet – er der grænseoverskridelser her? Noget der rammer din moral, dine normer?

https://www.youtube.com/watch?v=iET0I9_2O6Y&index=3&list=PLh1gth9KKwBylf40CZvootyAfOFRnsHFX

Emne 3:

Handler om hvordan man kan blive bedre til at samarbejde med kolleger, ledere og forældre i arbejdet med såvel den sunde seksualitet som i det forebyggende arbejde i forhold til krænkelse og overgreb.

Underviseren kan evt. tage udgangspunkt i teorier om mentalisering og pseudomentalisering, når der skal undervises i forskellige samarbejdsrelationer. Det handler jo om, i hvor høj grad man forstår den, man kommunikerer med. Christina Fogtmann beskriver forståelsens psykologi på en let tilgængelig og let omsættelig måde. I kap.2. beskriver hun hvordan vi pseudomentaliserer, når vi tror, vi forstår den anden. Dette kunne omsættes i rollespil, ift. at få fokus på forskellige samarbejdsrelationer.

Det anbefales generelt, at slutte forløbet af med rollespil. Nu kender deltagerne hinanden, og det vurderes som væsentligt, at kunne øve sig på situationer i praksis. Deltagerne vil stort set altid skulle involvere kolleger, pædagoger, forældre mm når det handler om at vurdere potentielle krænkelse ift. børns seksuelle lege. Når det handler om at støtte en normal/almen/sund udvikling, kan det også være nødvendigt med sparring fra andre: ”er det nu også helt ok, det der foregår, har jeg vurderet rigtigt?”.

Cases:

Eksempler fra deltagerne praksis ift. samarbejde med kolleger og forældre.

Øvelse:

Det anbefales at afrunde forløbet med rollespil, med eksemplerne og som afrunding ift. de forudgående emner.

Litteratur mm

Fogtmann Christina, Forståelsens Psykologi, mentalisering i teori og praksis. Samfundslitteratur 2014

4. Litteraturliste mv.

Bøger

Almås Elsa, Sex & Sexologi, Universitetsforlaget Oslo 2004

Andersen Svend, Som dig selv. En indføring i etik, Århus Universitetsforlag 2008

Bech. Else Marie (red.): Professionel kærlighed. Er der plads til følelser i professionelle relationer? Dafolo Forlag 2014

Fischer, Julie Bjerrum: Meget mere end drenge og piger. Køn i børnehøjde in Kirk, Ane Havskov (red) Åbne og lukkede døre : en antologi om køn i pædagogik. Frydenlund, i samarbejde med Foreningen Køn i Pædagogik, 2010

Fogtmann Christina, Forståelsens Psykologi, mentalisering i teori og praksis. Samfundslitteratur 2014

Freud Sigmund, Afhandlinger om seksualteori, Hans Reitzels Forlag København 1985

Ginger-Mortensen, Hanne: Børn og kønsidentitet/kønsroller, i Jerlang (red.) Barnets udvikling en helhed. Socialpædagogisk Bibliotek 2002

Graugaard C., Hertoft P., Møhl B., Krop, sygdom og seksualitet. Kbh.: Gyldendals bogklubber; 2006

Gullits, Celina og Juul, Janni: Når drenge elsker kjoler - udvikling af kønsidentitetsproblematikker i barndommen. In Tema: Udviklingspsykopatologi. Mette Væver ((Red) [et al.]. Psyke & logos, nr. 2, 2010, årgang 31. Dansk Psykologisk Forlag

Jensen Kristian Ditlev, Det Bliver Sagt, 1. udgave. Kbh.: Gyldendal, 2001

Langfeldt Thore, Det må du godt, om børns seksualitet, Mallings 1986

Laplanche Jean, Liv og død i psykoanalysen, Forlaget Klim, Århus 1987

Nørgaard mfl. At kende kønnet. In Kirk, Ane Havskov (red) Åbne og lukkede døre: en antologi om køn i pædagogik. Frydenlund, i samarbejde med Foreningen Køn i Pædagogik, 2010

"Sex, kærlighed og autisme - inspiration til seksualundervisning og seksualpolitik", 2010, ISBN 978-87-991457-2-0, kan bestilles på www.sexogsundhed side 42-77

Stevnhøj Anna Louise, Må vi lege doktor? Håndbog i børns seksualitet fra 0-12 år, FADL's forlag 2014

Vildalen, Stéphane: Seksualitetens betydning for utvikling og relasjoner, Gyldendal Akademisk, Gyldendal Norsk Forlag AS. 1 udg. 1 opl Oslo 2014.

Østergaard, Janne, 2012, "Mentalisering i mødet med udsatte børn", Hans Reitzels Forlag, Kap. 1 + 5

Zeuthen Katrine, Kærlighed og overlevelse, Akademisk Forlag, 2009

Artikler

Børn og seksualitet, tema i Psyke&Logos nr. 2, årgang 20, Dansk Psykologisk Forlag, 1999

Børn&Unge 15, 4. september 2014, 45. årgang, Bupl. Dk: [http://www.bupl.dk/iwfile/BALG-9NLEP7/\\$file/ALLESIDER_bornogunge_152014.pdf](http://www.bupl.dk/iwfile/BALG-9NLEP7/$file/ALLESIDER_bornogunge_152014.pdf)

Børn&Unge - 2005 40, Accepter uskyldige lege.

<http://www.boernogunge.dk/internet/boernogunge.nsf/0/7D67F7826B96612AC12570C100350CAA?opendocument>

Forældrefrygt: Den nye krænker er ikke en voksen – men et andet barn, artikel i Information 24. oktober 2014: <http://www.information.dk/513522>

Graugaard Christian, Barnets byrde – Betragtninger om børneseksualitet før og nu' af i tidsskriftet Kritik nr. 209, 2013

Lippert Dorthe, Børns seksuelle lege af i Psyke & Logos, 1999.

Stevnhøj, Hvordan taler man med sit barn om seksualitet, artikel i Samvirke september 2013. s. 22-23:

<http://samvirke.dk/magasin/2013/09.html>

Zeuthen, K. (2008): Børns seksualitet og seksuelle overgreb. Er det professionelt at være i tvivl? Magasinet Humaniore 10. september 2008. Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation.

Zeuthen, K. (2005): Feldballe, N. (producer), D. Lind (tilrettelægger) og L. Johansen (producent) Zeuthen, K. , Red Barnet v. K. Sørensen og V. Jones: Den svære vej fra mistanke til dom. To film og et debathæfte om seksuelt misbrug af børn.

Zeuthen K. Infantil Seksualitet. I: Ipsen D, editor. Det Taler – Psykoanalytiske dialoger. Akademisk forlag; 2012: p. 89-109

Zeuthen, K. (2002): Interview i Børn og unge 50/2002: "Seksuelle overgreb - Børn lyver ikke".

Zeuthen Katrine: TILKNYTNING, INFANTIL SEKSUALITET

OG SEKSUELLE OVERGREB I: Psyke & Logos, 2003, 24, 741-758:

[file:///X:/2014%20til%202015/EPOS/Zeuthen%20Laplanche%20infantil%20seksualitet%20\(1\).pdf](file:///X:/2014%20til%202015/EPOS/Zeuthen%20Laplanche%20infantil%20seksualitet%20(1).pdf)

Hjemmesider

BUPL om læreplaner:

http://www.bupl.dk/paedagogik/laering/paedagogiske_laereplaner/seks_temaer_i_paedagogiske_laereplaner?opendocument

BUPL om tavshedspligt og oplysningspligt:

http://www.bupl.dk/loen_og_vilkaar/ret_og_pligt/pligt/tavshedspligt?OpenDocument

Børnehusenes rapport om overgreb:

<http://socialstyrelsen.dk/filer/born/overgreb/bornehus-filer/sager-i-bornehusene-i-perioden-1-oktober-2013-til-30-september-2014.pdf>

FN's konvention om børns rettigheder kan findes på Børnerådets hjemmeside:

<http://www.boerneraadet.dk/fns-boernekonvention>

Den professionelle tvivl: tegn og reaktioner på seksuelle overgreb mod børn og ungetegn og reaktioner på seksuelle overgreb mod børn og unge": <http://shop.socialstyrelsen.dk/products/den-professionelle-tvivl-tegn-og-reaktioner-paa-seksuelle-overgreb-mod-boern-og-unge>

Graugaard C, Pedersen BK, Frisch M. Seksualitet og sundhed. Kbh.: Vidensråd for forebyggelse 2012.

http://www.vidensraad.dk/sites/default/files/rapporten_seksualitet_og_sundhed_0.pdf

Janus Centeret, Bekymringsbarometer: http://januscentret.dk/wp-content/uploads/Januscentret_bekymringsbarometer_online.pdf

Om børn og seksualitet: http://januscentret.dk/?page_id=16

Hvad karakteriserer børn og unge med bekymrende/krænkende adfærd?

http://januscentret.dk/?page_id=16

SISO:

<http://socialstyrelsen.dk/born/overgreb/siso>

SISO's og SUS's rapport: Seksuelle overgreb mod børn med handicap, en og kvantitativ kvalitativ undersøgelse af omfang og karakter af seksuelle overgreb: <http://www.sus.dk/wp-content/uploads/seksuelle-overgreb-mod-born-med-handicap1.pdf>

Servicestyrelsen, Zeuthen (2009), samt "Den professionelle tvivl. Tegn og reaktioner på seksuelle overgreb mod børn og unge. Et fagligt vejledningsmateriale". (2010).

SEKSUELLE OVERGREB MOD BØRN OG UNGE, En antologi om forebyggelse og behandling, Red: Jill Mehlbye og Anette Hammershøj : <http://www.forebygovergreb.dk/>

Seksuelle overgreb mod børn og unge med handicap: <http://www.sus.dk/wp-content/uploads/seksuelle-overgreb-mod-born-med-handicap1.pdf>

SEKSUELLE OVERGREB OG FYSISK /PSYKISK VOLD, Inspirationskatalog til udarbejdelse af et skriftligt kommunalt beredskab:

<file:///X:/2014/ANSAT%20VIA/B%C3%B8rnekatologet/SL/Udbudsmateriale%20Bornekatologet%2003%2007%202014.pdf%20med%20markeringer.pdf>

Socialstyrelsen: <http://socialstyrelsen.dk/born/overgreb/seksuelle-overgreb>

<http://socialstyrelsen.dk/handicap/udviklingshaemning/temaer/seksualitet/forebyg-overgreb>

SUS og Filmen: "Man skal altid reagere": <http://www.sus.dk/udgivelser/man-skal-altid-reagere-2/>

Socialstyrelsen, Seksualitet på dagsordenen: <http://socialstyrelsen.dk/udgivelser/seksualitet-pa-dagsordenen>

Tilknytning på YouTube: https://www.youtube.com/results?search_query=tilknytning (14-12-2014)

Video til debat om børn og seksualitet:

https://www.youtube.com/watch?v=iET0I9_2O6Y&index=3&list=PLh1gth9KKwBylf40CZvootyAfOFRnsHFX

Forskningsrapporter

Doktorleg i børnehaven, forskning i børns seksualitet: <http://www.xn--brnogseksualitet-lxb.dk/9428/Rapport:%20Doktorleg%20i%20b%C3%B8rnehaven>

Retningslinjeundersøgelsen 2012, Forskningsgruppen Paradoks, Aarhus Universitet, 2013 kan downloades her:

http://smk.au.dk/fileadmin/www.smk.au.dk/forskning/paradox/Rapport_Retningslinjeundersoegelsen_2012_AU_09-06-2013.pdf (4-12-2014 kl 14.04)

Love, konventioner og vejledninger

Barnets Reform som en tydeliggørelse af at Serviceloven er blevet skærpet på en række områder:

<http://www.socialstyrelsen.dk/born-og-unge/barnets-reform/lovaendringer>.

BUPL om læreplaner:

http://www.bupl.dk/paedagogik/laering/paedagogiske_laereplaner/seks_temaer_i_paedagogiske_laereplaner?opendocument (4-12-2014 kl 12.29)

Dagtilbudsloven: <https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=164345>

FN's konvention om barnets rettigheder, findes fx på www.boerneraadet.dk

Forvaltningsloven (www.retsinfo.dk)

Jappe, Leif: Børn- og ungehåndbogen, Frydenlund (seneste udgave – udkommer 1 gang årligt)

Lov om social service, www.retsinfo.dk

Persondataloven: www.retsinfo.dk

Socialstyrelsen, Seksualitet på dagsordenen: <http://socialstyrelsen.dk/udgivelser/seksualitet-pa-dagsordenen>

Vejledning nr. 86 af 30. november 2006 (Gennemgang af reglerne om tavshedspligt), www.retsinfo.dk

Vejledning om særlig støtte til børn og unge og deres familier, vejledning nr. 11 af 15. februar

2011, www.retsinfo.dk